

Πρίσματα ευρωπαϊκής ιστορίας

Οι ανηνομίες
της ευρωπαϊκής
πολιτικής σκέψης
και κουλτούρας
και η ιδέα
της ευρωπαϊκής
ενοποίησης

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	15
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η παράδοση του πολιτικού ορθολογισμού	19
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21
• Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ	23
1. Η εκκοσμίκευση της πολιτικής ζωής.....	23
2. Το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού.....	25
• ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ.....	27
1. Η προσφυγή στο φυσικό δίκαιο.....	27
2. Η έννοια του κοινωνικού συμβολαίου.....	30
3. Η έννοια της γενικής βούλησης.....	33
4. Η έννοια της διάκρισης των εξουσιών	35
5. Η έννοια της ατομικής ελευθερίας	36
6. Η έννοια του όρου «επανάσταση»	38
• ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ.....	40
1. Η Αμερικανική Επανάσταση ως προπομπός της Γαλλικής	40
2. Η Γαλλική Επανάσταση και η πορεία από τα φυσικά στα πολιτικά δικαιώματα.....	40
3. Εθνικιστική ιδεολογία, εθνικά κινήματα και δημιουργία εθνικών κρατών	43
• Ο ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ	56
1. Herbert Spencer (1820-1903).....	58
2. Η εδραίωση των κοινοβουλευτικών θεσμών και η σταδιακή κατοχύρωση της πολιτικής συμμετοχής των μαζών.....	59
3. Το μεταρρυθμιστικό κίνημα στη Βρετανία.....	61

4. Η πανευρωπαϊκή εξάπλωση των Επαναστάσεων του 1830 και του 1848	68
5. Η Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία ως κοινοβουλευτικό πρότυπο (1871-1940)	70
6. Από τα πολιτικά στα κοινωνικά δικαιώματα, και από το κράτος δικαίου στο κράτος πρόνοιας	72
• ΤΑ ΝΕΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	74
1. Δημογραφικές τάσεις – Βιοτικό επίπεδο	74
2. Ο έλεγχος των γεννήσεων	79
3. Γαιοκτησία – Εσωτερική μετανάστευση – Πόλεις	82
4. Η ταξική δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας	83
• Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, Ο ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ	85
Η Ρωσική Επανάσταση	93
• Η ΜΑΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΑΝΑΓΚΑΙΟ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΤΩΝ ΜΑΖΩΝ	94
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η αμφισβήτηση του πολιτικού ορθολογισμού

– Ο πολιτικός ανορθολογισμός	101
• Ο ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ. ΙΑΝΟΣ Ή ΠΡΩΤΕΑΣ;	103
• Η ΠΡΩΙΜΗ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΩΝ ΟΨΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ	106
• Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ – ΔΥΟ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ	108
1. Η περίπτωση του Σαρλ Μπωντλαίρ	108
2. Η περίπτωση του Φιόντορ Ντοστογιέφσκι	110
• Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ, ΤΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ	115
• ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ÉΛΙΤΕ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ – ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	126
• Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΔΑΡΒΙΝΙΣΜΟΥ	136

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ**Ενδεικτικές όψεις του ευρωπαϊκού διανοητικού βίου:****λογοτεχνία – φιλοσοφία – θεωρητικός στοχασμός,****19ος-20ός αιώνας 167****ΕΙΣΑΓΩΓΗ 169**

- **Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΤΗΣ 170**
 1. Το έργο του Γκαίτε 170
 2. Το έργο του Χέγκελ 171
 3. Το έργο του Μαρξ 174
 4. Το έργο του Σοπενάουερ 179
 5. Το έργο του Κοντ 181
 6. Το έργο του Σαίρεν Κίρκεγκωρ 184
- **Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ 185**
- **ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ 188**
 1. Εισαγωγικό σημείωμα 188
 2. Το έργο του Μαρσέλ Προυστ 189
 3. Το έργο του Τζαίημς Τζόυς 191
 4. Το έργο του Ρόμπερτ Μούζιλ 192
 5. Το έργο του Φραντς Κάφκα 194
 6. Το έργο του Τόμας Μανν 196
- **Ο ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ 201**
 1. Η σχολή της Φρανκφούρτης 201
 2. Η φιλοσοφία του Ζαν-Πωλ Σαρτρ και ο υπαρξισμός 205

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ**Σπερματικές μορφές της ευρωπαϊκής ενοποίησης:****ιδέες και θεσμικές πρωτοβουλίες στην πορεία για μια εναλλακτική****ευρωπαϊκή πολιτική ουτοπία 209**

- **ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΗΣ ΑΦΥΠΝΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ 211**
- **Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΔΕΑΣ – Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ. ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ 216**

- Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΙΗΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ . . 224
- Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΙΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ
ΕΩΣ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ 233
- Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΙΗΣΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ
ΠΟΛΕΜΟ 243
- ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 262

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

- ΟΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ
ΕΝΟΠΙΗΣΗΣ
Από τη Συνθήκη της Ρώμης (1957) στην Ευρωπαϊκή Ένωση 269

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

1. Η εκκοσμίκευση της πολιτικής ζωής

Η ιδέα της ριζικής πολιτισμικής διαφοροποίησης του δυτικού από τον ανατολικό κόσμο ανακαλύπτεται και πάλι από τους πολιτικούς στοχαστές των διανοητικών κινημάτων της Αναγέννησης, του Ανθρωπισμού και της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης, οι οποίοι, χωρίς να εγκαταλείπουν το αξιολογικό πλαίσιο της χριστιανικής διδασκαλίας, στρέφονται στα κλασικά πρότυπα για να αντλήσουν γόνιμο προβληματισμό κατάλληλο να συντελέσει στην ερμηνεία και μεταβολή της ιστορικής πραγματικότητας σύμφωνα με νέες κανονιστικές αρχές.

Υπό τη δυναμική των ιδεών του Διαφωτισμού και με κριτήριο το βαθμό εκπολιτισμού και όχι τόσο τη θρησκεία, δημιουργήθηκε στη διάρκεια του 18ου αιώνα η αντίληψη ότι η Ανατολική Ευρώπη δεν ήταν οργανικό τμήμα του ευρωπαϊκού κόσμου, αλλά μια καθυστερημένη ζώνη που βρισκόταν στο σταυροδρόμι Ευρώπης και Ασίας, στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ «βαρβαρότητας» και πολιτισμού. Η ένταξη της ενδιάμεσης αυτής ζώνης στον ευρωπαϊκό πολιτισμό θα ήταν δυνατή, σύμφωνα με τον Voltaire, μόνο στην περίπτωση που οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές, οι θεσμοί, οι αντιλήψεις, οι αξίες και οι συμπεριφορές θα έπαιναν να αντανakλούν αυταρχισμό, άγνοια και δεισιδαιμονία, θα εκκοσμιεύονταν και θα μετατρέπονταν σε ενσάρκώσεις του Ορθού Λόγου, της γνώσης και της προόδου.

Στο νέο πλαίσιο που διαμορφώνεται, η πολιτική χάνει τον εδραιωμένο από τη ρωμαϊκή εποχή, τον Μεσαίωνα και την πολιτική παράδοση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μυστικοποιημένο και θεοκρατικό της χαρακτήρα. Η εξατομίκευση της πνευματικής ζωής, ο αυτοέλεγχος του πιστού και η δογματική κατοχύρωση της ατομικής επικοινωνίας με τον θεό και της δυνατότητας ατομικής σωτηρίας πέραν οικονομικοκοινωνικών προκαθορισμών και συστημάτων κοινωνικής ιεραρχίας, αλλά με κριτήριο την ατομική πνευματική προσπάθεια, συμβάλλουν στην εγκοσμοποίηση της πολιτικής ως θεωρίας και πρακτικής. Συμβάλλουν επίσης στην αντιμετώπιση της πολιτικής ως κοινής μοίρας, ως συμμετοχικής διαδικασίας, που αποσκοπεί στην κυριαρχία του πιο ικανού. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι οι λουθηρανικές αντιλήψεις ωθούν το άτομο στην ενασχόληση με τη δική του αποκλειστικά σωτηρία και κατ' επέκταση στην απαξίωση του δημόσιου βίου, εφόσον, βέβαια, δεν παραβιάζεται το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης των θρησκευτικών του πεποιθήσεων.

Η εγκοσμοποίηση της πολιτικής, δηλαδή η ρήξη της οργανικής σχέσης μεταξύ εγκόσμιας και θείας πολιτείας σύμφωνα με την προνοιακή αντίληψη της ιστορίας, ανάγεται στο έργο του Niccolo Machiavelli (1469-1527). Αναγνωρίζεται, ωστόσο, ότι τα σπέρματα των θεμελιωδών εννοιών που συγκρότησαν τις θεωρητικές αφετηρίες της νεότερης πολιτικής σκέψης εντοπίζονται ήδη στο έργο των φιλοσόφων του 14ου αιώνα Μαρσίλιου από την Πάδοβα και Γουλιέλμου από το Ockham. Στη σκέψη του Machiavelli, που έχει ως πεδίο αναφοράς τα έργα του Αριστοτέλη, του Πολύβιου και του Πλούταρχου, αλλά και την αρχαία ρωμαϊκή γραμματεία, ψηλαφείται η αντίληψη της ιστορικής γνώσης ως καθοδηγητικού στοιχείου για τη δράση στο παρόν. Ταυτόχρονα, στη σκέψη του αποτυπώνονται για πρώτη φορά τα ιδεώδη του ατομικιστικού φιλελευθερισμού και του πολιτικού ουμανισμού. Συγχρόνως, ενώπιον του μακιαβελικού «αδέσμευτου ατόμου των απεριόριστων επιθυμιών, που περιβάλλεται με την πανοπλία του ήρωα» και προσεγγίζει τον πολιτικό στίβο ως πεδίο αυτοπραγμάτωσης, καταρρέει, εκτός από την προνοιακή σύλληψη της ιστορίας και της πολιτικής, και η μεσαιωνική ιδέα της συγκρότησης μίας ευρωπαϊκής χριστιανικής διακρατικής συνομοσπονδίας (*respublica christianna*).

Ο Machiavelli εισάγει στην προβληματική του πρωτοεθνικά, θα λέγαμε, στοιχεία. Κατ' αρχάς αναδεικνύει το πολιτικό ιδεώδες της σύμπτωσης των ορίων του κράτους και της πολιτισμικής συλλογικότητας του έθνους υπό την έννοια μίας πολιτικής κοινότητας αλληλέγγυων ατόμων. Ταυτόχρονα, όμως, αντιμετωπίζει τη διεθνή πολιτική σκηνή ως ένα μηχανιστικό σύστημα ισορροπιών. Κατά τη γνώμη του, μόνο με αυτό τον τρόπο θα διασφαλιζόταν η διεθνής ειρήνη, και όχι με την ιδέα της δημιουργίας μίας χριστιανικής αυτοκρατορίας ή συνομοσπονδίας.

Η ιδέα της εξισορρόπησης της ισχύος υποστηρίχθηκε μεταξύ άλλων από τον ιστορικό και ανώτατο αξιωματούχο του παπικού κράτους Guicciardini (1483-1540) και εφαρμόστηκε αρχικά στα ιταλικά κρατίδια και σε όλη την Ευρώπη από το β' μισό του 16ου αιώνα, ώσπου να αποτελέσει κοινό τόπο στη διάρκεια του 17ου αιώνα. Μάλιστα, στα 1667, ο αυστριακός Franz Paul Baron Lisola υποστήριξε την άποψη ότι η εξισορρόπηση της ισχύος μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών δεν συναρτάται μόνο με τη διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης, αλλά κατοχυρώνει επίσης τη θρησκευτική ελευθερία και την ακώλυτη ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών. Ο Lisola εισήγαγε με αυτό τον τρόπο στον πολιτικό προβληματισμό το ενδιαφέρον για το θρησκευτικό στοιχείο ως μηχανισμό συνοχής και για το εμπόριο ως μηχανισμό διεθνούς συνεργασίας και ρύθμισης του ανταγωνισμού μεταξύ των κρατών.

2. Το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού

Η εγκοσμοποίηση και εκλογίκευση της πολιτικής, η ανθρωποκεντρική προσέγγιση του πολιτικού βίου, η πρόταξη του συλλογικού συμφέροντος έναντι του ατομικού, αλλά και το ενδιαφέρον για τη διασφάλιση της διεθνούς τάξης και την είσοδο της ανθρωπότητας σε ένα ανώτερο στάδιο πολιτισμού, αποτελούν στοιχεία καινοτομίας, που απονομιμοποιούν το μεσαιωνικό κοσμοείδωλο και λειτουργούν στη διάρκεια του 18ου αιώνα και στο πλαίσιο του διανοητικού κινήματος του Διαφωτισμού ως αφετηρίες του πολιτικού στοχασμού των Νεότερων Χρόνων.

Βεβαίως, η αποσάθρωση των νομοκατεστημένων τάξεων, η βαθμιαία διάλυση των περικλειστών μεσαιωνικών συσσωματώσεων (φέουδο, ενορία, συντεχνία, κοινότητα, οικογένεια), η αποδέσμευση του ατόμου από τις παραδοσιακές εξαρτήσεις, η ανάπτυξη της όχι ακόμη ομοιογενούς αστικής τάξης, η τεχνολογική πρόοδος, η δημογραφική ανάκαμψη, η αύξηση του αριθμού των πόλεων και η πληθυσμιακή τους διεύρυνση, οι πρώτες ενδείξεις της επερχόμενης «Βιομηχανικής Επανάστασης», η αύξηση της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής, η δυναμική του διεθνούς εμπορίου, οι διαρθρωτικές αλλαγές στην παραγωγή και την κατανάλωση, αλλά και η αντικατάσταση των παραδοσιακών, άμεσων και διαπροσωπικών σχέσεων από πρακτικές έμμεσης, απρόσωπης και αποστασιοποιημένης επικοινωνίας, θα δημιουργήσουν νέες κοινωνικοπολιτικές ανάγκες. Θα διασφαλίσουν τις οικονομικοκοινωνικές προϋποθέσεις για τη χειραφέτηση των κατοίκων της Δ. Ευρώπης από τα δεσμά της απολυταρχίας, της θρησκευτικής αυθεντίας και της παράδοσης.

Η αστική τάξη αποκτά συνοχή και επίγνωση του ιστορικού ρόλου της μέσα από το λόγο και τις διανοητικές κατασκευές των Διαφωτιστών, των οπαδών του πολιτικού ουμανισμού και του φυσικού δικαίου, καθώς και των ιδεολόγων της επανάστασης. Θεωρώντας τον εαυτό της εκπρόσωπο της ανθρωπότητας, η αστική τάξη μετασηματίζει την αξίωση για την κατοχύρωση του ιδιαίτερου ρόλου της σε αγώνα για τη διασφάλιση των οικουμενικών δικαιωμάτων. Ο υπήκοος, που δεν απολάμβανε δικαιώματα, αλλά αντιμετωπιζόταν ως αντικείμενο των εξουσιαστικών πρακτικών του ηγεμόνα, του ιερέα και του φεουδάρχη, γίνεται τώρα πολίτης, φορέας αναπαλλοτριώτων δικαιωμάτων και αδιαίρετο κλάσμα της συλλογικής βούλησης.

Συγχρόνως, κάνουν την εμφάνισή τους νέοι μηχανισμοί διοχέτευσης της ιδεολογίας του Διαφωτισμού και του φιλελευθερισμού σε σχετικά ευρέα στρώματα πληθυσμού, που αναδιατάσσουν συνολικά τους παραδοσιακούς τρόπους

επικοινωνίας μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων και τείνουν να υποκαταστήσουν ολοκληρωτικά τον προφορικό λόγο με τον γραπτό. Ως τέτοιοι μηχανισμοί μαζικής κοινωνικής επικοινωνίας λειτουργούν οι εφημερίδες, τα εκλαϊκευτικά βιβλία, τα σαλόνια των πλούσιων αστών, τα καφενεία, οι πολιτικές λέσχες, οι μυστικές εταιρείες και οι αδελφότητες (τεκτονισμός). Με τους μηχανισμούς αυτούς συντελείται η μετάβαση από τον κοσμοπολίτικο ριζοσπαστισμό της προεπαναστατικής περιόδου στον ριζοσπαστικό εθνικισμό του 19ου αιώνα. Είναι ενδεικτικό της ατμόσφαιρας της εποχής το γεγονός ότι στις μυστικές εταιρείες και τις αδελφότητες συμμετείχε σύμπασα σχεδόν η υψηλή διανοήση με χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους τους Montesquieu, Voltaire, Diderot, D'Alembert, Helvetius, Lessing, Wieland, Herder, Mozart, Franklin, Washington κ.ά.

Η διανοήση ως ανοικτή, ρευστή και ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία με συλλογική συνοχή και προσδιορισμένο πεδίο δραστηριοτήτων είναι συνυφασμένη με τη μετάβαση των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών από την παραδοσιακότητα στη νεωτερικότητα. Είναι εντεταλμένη ήδη από την περίοδο της πεφωτισμένης δεσποτείας να διαλογίζεται για την ιστορική εξέλιξη και τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα, να παράγει διανοητικά προϊόντα και εκλογικευμένα ιδεολογικά συστήματα που ερμηνεύουν το παρελθόν, δικαιώνουν ή αμφισβητούν το παρόν και προσανατολίζουν στο μέλλον, προτάσσοντας το επιχείρημα της ιστορικής αναγκαιότητας ή της συνεχούς κοινωνικής μεταβολής. Ο ρόλος της, δηλαδή, είναι να διαφωτίζει, να καθοδηγεί και να διαμορφώνει πρότυπα ζωής. Στο ιστορικό πλαίσιο της μεταπαραδοσιακής κοινωνίας γίνεται το ιδεολογικό έρεισμα της αστικής τάξης, ο εκφραστής της βούλησης του έθνους, αλλά, παράλληλα, και ο προπαγανδιστής της ιδέας της οικουμενικότητας των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Με όχημα τη σκέψη και το λόγο των διανοουμένων «η ανθρωπότητα εισέρχεται στην εποχή της ωριμότητας», σύμφωνα με την παροιμιώδη έκφραση του Kant, και το φως του ορθού λόγου διεισδύει σε όλα τα πεδία του στοχασμού και της δράσης: τη φιλοσοφία, την επιστήμη, τη θρησκεία (θεισμός), την ιστορία, την οικονομία, την πολιτική και την εκπαίδευση.

Από την Πολωνία και τη Λιθουανία, όπου οι ιησουίτες αναμίχθηκαν με τους Εβραίους, τους ορθόδοξους και τους ριζοσπάστες, το βεληνεκές του ορθού λόγου έφθασε στην Ελβετία, τη Σκωτία και την Αγγλία και κυρίως στην Ολλανδία, την κοσμοπολίτικη αυτή κοινωνία της Ευρώπης, όπου βρήκε καταφύγιο μια πλειάδα φυγάδων διανοουμένων. Όμως πρωτεύουσα της «δημοκρατίας του ορθού λόγου» έγινε το Παρίσι, καθιστώντας τη γαλλική γλώσσα *lingua franca* για την έκφραση κάθε προοδευτικής ιδέας. Ειδικά με το έργο του Βολταίρου (1694-

1778) εξαγγέλλεται για πρώτη φορά η ουτοπία μίας εξορθολογισμένης, φιλελεύθερης και αντικληρικαλιστικής κοινότητας των λαών της Ευρώπης, στο πλαίσιο της οποίας ο ορθός λόγος, η εθνική και ατομική ελευθερία, η πολιτισμική ανοχή, η υπέρβαση των προκαταλήψεων και η πίστη στην πρόοδο θα λειτουργούν ως κοινός κώδικας αναφοράς. Στα 1766, μάλιστα, σε κείμενο του γάλλου φυσιοκράτη Αββά Baudeau σημειώνεται η πρώτη ρητή αναφορά στην ιδέα της Ευρώπης ως κοιτίδας του πολιτισμού και πατρίδας του απελευθερωμένου από τις αυθεντίες και την παράδοση ανθρώπου, αλλά και στη Γαλλία ως του κατεξοχήν διαφωτισμένου κράτους, που έχει επιφορτιστεί με την ιστορική αποστολή του εκπολιτισμού, δηλαδή του εξευρωπαϊσμού της οικουμένης. Πρόκειται για σημασιολογική τομή καθοριστικής σημασίας, καθώς η Δ. Ευρώπη συγκροτεί την αυτοεικόνα της πολιτισμικής της ανωτερότητας, δικαιώνοντας την άσκηση παγκόσμιας ηγεμονίας, όχι σε αποκλειστική αναφορά με τη χριστιανική θρησκεία, όπως συνέβαινε μέχρι τότε, αλλά κατά κύριο λόγο σε αναφορά με τα ιδεώδη του Διαφωτισμού.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

1. Η προσφυγή στο φυσικό δίκαιο

Κομβική έννοια του νέου πολιτικού λεξιλογίου και του νέου ιδεολογικού μορφώματος που δημιουργείται τον 18ο αιώνα είναι τα φυσικά, απαράγραπτα και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ατόμου, που απορρέουν από το φυσικό δίκαιο και φέρονται ως εγγεγραμμένα στη φύση. Κατά συνέπεια, ως κοινό κτήμα όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως θρησκείας, κοινωνικής θέσης και μορφωτικού επιπέδου. Εντούτοις, οι αποκλεισμοί με βάση τα φυλετικά χαρακτηριστικά και τη βιολογική διάκριση των φύλων θα παραμείνουν ακόμη ακλόνητοι.

Η έννοια του φυσικού δικαίου συναντάται όχι μόνο στον Μεσαίωνα και κατά κύριο λόγο στο έργο του Θωμά του Ακινάτη, αλλά και στην περίοδο της κλασικής αρχαιότητας. Ο Λέο Στράους στο βιβλίο του *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία* (1950), προσεγγίζοντας το φυσικό δίκαιο ως φραγμό στον ιστορικό σχετικισμό, που, κατά τη γνώμη του, οδηγεί στην κατάργηση κάθε είδους κριτηρίου και κατά συνέπεια στο μηδενισμό, θεωρεί τον Σωκράτη ως το δημιουργό της παράδοσης των διδασκαλιών του φυσικού δικαίου. Πιστεύει, δηλαδή, ότι με αφετηρία τη δική του θεωρητική κατασκευή, όπως, βέβαια, την επεξεργάστηκε ο

Πλάτωνας, διαμορφώθηκε μία μακρά ακολουθία θεωριών φυσικού δικαίου, που περιλάμβανε τον Αριστοτέλη, τους Στωικούς, τον Κικέρωνα και τους χριστιανούς στοχαστές του Μεσαίωνα.

Οι θεωρίες του κλασικού φυσικού δικαίου έχουν ως επίκεντρο την έννοια της φύσης ως του εμμενούς, αναγκαίου και οργανικού τρόπου εξέλιξης των όντων, που δεν εξαρτάται από εξωτερικές επιδράσεις, αλλά από το εγγεγραμμένο στα όντα και διαφορετικό σε κάθε ιδιαίτερη περίπτωση σχέδιο της ανάπτυξής τους. Κινούνται στον αντίποδα της διάκρισης που επιχείρησαν οι Σοφιστές αντιδιαστέλλοντας φύση και νόμο. Αντίθετα, υπερασπίζονται την ταύτιση φυσικού και θετικού-συμβατικού δικαίου. Στο πλαίσιο αυτό ως δεσπόζουσα αρχή λειτουργεί η άποψη ότι το δίκαιο έχει αναλλοίωτο χαρακτήρα και απορρέει από τη φύση. Η δικαιοσύνη συνίσταται στην απόδοση σε κάθε ξεχωριστό άτομο αυτού που του οφείλεται σύμφωνα με τη φύση, δηλαδή αυτού που αρμόζει στη δική του φυσική ιδιαιτερότητα. Κατά συνέπεια, η δικαιοσύνη ισοδυναμεί με την υπακοή στους καθολικούς ηθικούς νόμους που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, καθώς και με τη γνώση των ατομικών ιδιοτήτων, δυνατοτήτων και ορίων. Η υπακοή όμως αυτή ταυτίζεται με τη σειρά της με τη σωφροσύνη. Αν ωστόσο σε ατομικό επίπεδο η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη προκύπτουν από την κατανόηση της φυσικής αναγκαιότητας, σε συλλογικό επίπεδο οι δύο αυτές αρετές συνδέονται με τη μέριμνα για τον άριστο τρόπο διακυβέρνησης και συμπεριφοράς της πολιτικής κοινωνίας. Σύμφωνα με την πλατωνική αντίληψη, το άριστο πολίτευμα συγκροτείται στη βάση της απόλυτης εξουσίας των σοφών, εφόσον η ανισότητα είναι η φυσική κατάσταση των ανθρώπων. Από την άλλη πλευρά, και σύμφωνα με την αριστοτελική αντίληψη, ως άριστο πολίτευμα θεωρείται το μεικτό, η «μέση πολιτεία», ακριβώς επειδή έχει τη δυνατότητα να συγκεράσει την αριστοκρατική αρχή της υπεροχής των λίγων επί των πολλών με το ενδιαφέρον για το κοινό καλό. Το τελευταίο επιτυγχάνεται με την ισονομία που απολαμβάνουν όλοι οι γνήσιοι πολίτες.

Εντούτοις, παρά το γεγονός ότι η έννοια των φυσικών δικαιωμάτων δεν αναδύεται στην αυγή των Νεότερων Χρόνων, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι στη διάρκεια του Μεσαίωνα τα φυσικά δικαιώματα δεν έχουν ατομική υπόσταση και δεν αποδίδονται σε κάθε άτομο προσωπικά. Πρόκειται μάλλον για ελευθερίες οι οποίες συνδέονται εξ ορισμού με δομικά προσδιορισμένες κοινωνικές κατηγορίες στο πλαίσιο της μεσαιωνικής ιεραρχικής εξουσιαστικής δομής και κοσμολογικής τάξης. Τέτοια είναι, λόγου χάρη, η περίπτωση της Magna Charta (του «Μεγάλου Χάρτη των Ελευθεριών»), καταστατικού νόμου που κυρώνεται στις 15

Ιουνίου του 1215 από το βασιλέα της Αγγλίας Ιωάννη τον Ακτήμονα και παραχωρεί, κατά την απαίτηση των ευγενών, συνταγματικές ελευθερίες στην αγγλική αριστοκρατία. Η Magna Charta αποτελείται από διατάξεις που περιορίζουν την εξουσία του μονάρχη και τον υποχρεώνουν να κυβερνά σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες δικαίου. Αφορούν ειδικότερα τη φορολόγηση, τη σύλληψη, τη φυλάκιση και τη στέρηση της ατομικής περιουσίας των υπηκόων, καθώς και το οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο.

Το φυσικό δίκαιο έρχεται και πάλι στην επιφάνεια του θεωρητικού και του πολιτικού προβληματισμού των διανοουμένων του δυτικοευρωπαϊκού χώρου στη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα. Μόνο που τώρα ο ιδεολογικός του πυρήνας δεν είναι η φυσική ανισότητα, αλλά η φυσική και, κατ' επέκταση, πολιτική και κοινωνική ισότητα των ανθρώπινων όντων. Το ενδιαφέρον για το φυσικό δίκαιο υποκινείται από τη μέριμνα για την πορεία της ανθρώπινης εξέλιξης, για τα διαδοχικά στάδια που διήνυσε η ανθρωπότητα από την πρωτόγονη κατάσταση έως τη διαφαινόμενη είσοδο στη νεωτερική εποχή και, κυρίως, για τους τρόπους υπέρβασης της πολιτικής αλλοτρίωσης και της πολιτισμικής βαρβαρότητας, που, σύμφωνα με τους Διαφωτιστές, είχαν κυριαρχήσει ακριβώς λόγω της στρέβλωσης της αληθινής φύσης των ανθρώπων.

Στο φυσικό δίκαιο αναζητήθηκε, λοιπόν, η βασιλική οδός για την κατανόηση της αληθινής φύσης του ανθρώπου, για τις δυνάμεις που υπόκεινται στη φυσική τάξη και βεβαίως για την αντιστοίχιση του σύγχρονου πολιτισμού με αυτή. Επανατέθηκε, δηλαδή, το ζήτημα της διάκρισης φύσης και συμβατικού νόμου. Η φύση αντιμετωπίστηκε ως η υποκείμενη πραγματικότητα, ως το κατεξοχήν έλλογο στοιχείο, ενώ το θετικό δίκαιο, το κράτος, η πολιτική τάξη, η κοινωνική ιεραρχία και η θρησκεία θεωρήθηκαν επιφαινόμενα, εκφάνσεις ενός ενιαίου συστήματος που αντιβαίνει στη φύση και κατά συνέπεια έχει ανορθολογικό χαρακτήρα και πρέπει να αντικατασταθεί. Όπως επισημαίνει ο Ρόμπερτ Νίσμπετ στο βιβλίο του *Κοινωνική αλλαγή και Ιστορία* (1968), η κυρίαρχη έννοια που προσέλαβε η λέξη «φύση» ήταν εκείνη «της αρχέγονης κατάστασης ενός πράγματος, είτε αυτό είναι οργανισμός είτε ο ίδιος ο άνθρωπος είτε ένας θεσμός», πριν αυτή αλλοιωθεί από τις ιστορικές, και άρα αυθαίρετες και συμπτωματικές, εξωτερικές δυνάμεις και περιστάσεις. Η φύση δηλαδή ανάγεται σε αληθινή ουσία των όντων και των πραγμάτων.

Ωστόσο, μία τέτοια θεώρηση δεν σήμαινε επιστροφή στον πρωτογονισμό ούτε ότι η φυσική κατάσταση ήταν η ευτυχής περίοδος της ολόπλευρης καλλιέργειας του ανθρώπινου είδους. Αλλά σήμαινε διάλυση των συμβατικών

αντιλήψεων και κοινωνικοπολιτικών ιεραρχιών που είχαν επιβάλει κατά τη διαδικασία του εκπολιτισμού οι πολιτικές και οι θρησκευτικές αυθεντίες, καθώς και η ιστορική παράδοση, ανακόπτοντας τη φυσιολογική πορεία των πραγμάτων. Σήμαινε εκλογίκευση της διανοητικής, της πολιτικής και της κοινωνικής ζωής μέσω της γνώσης των φυσικών νόμων και των μηχανισμών της κοινωνικής μεταβολής. Η εκλογίκευση αυτή προσεγγιζόταν ως αδήριτη ιστορική αναγκαιότητα και θα γινόταν πραγματικότητα, όταν η έμφυτη ικανότητα των ανθρώπων για πρόοδο αποκτούσε κρίσιμη μάζα και «οι δυνάμεις της φωτισμένης εξουσίας έπαιρναν κάποτε τα ηνία» είτε με την επαναστατική βία στο όνομα της γενικής βούλησης, που θα μεταμόρφωνε άμεσα και ολοκληρωτικά το πολιτικό τοπίο και θα οδηγούσε στην παντοειδή ανθρώπινη χειραφέτηση (Rousseau και Ιακωβίνοι), είτε σταδιακά με μικρές διαδοχικές θεσμικές προσαρμογές και με την ισχύ και τη βούληση ενός φωτισμένου μονάρχη, όπως έκριναν οι φυσιοκράτες και ο Adam Smith. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι σε ορισμένες καθοριστικές διατάξεις της νομοθεσίας της Γαλλικής Επανάστασης έχουν ενοφθαλμιστεί οι απόψεις του Rousseau, ενώ το πνεύμα του *Πλούτου των Εθνών* του Adam Smith αποτυπώνεται ανάγλυφα σε αλλεπάλληλους νόμους που ψήφισε το αγγλικό κοινοβούλιο. Οι αντιστοιχίες αυτές υποδεικνύουν δύο αποκλίνουσες εκδοχές της πορείας προς την πολιτική νεωτερικότητα.

Το βιβλίο επιχειρεί να αναδείξει με αδρό και ευσύνοπτο τρόπο, για τις ανάγκες της πανεπιστημιακής διδασκαλίας, τις αντιθετικές παραδόσεις που συγκροτούν, αλλά και τέμνουν, την ευρωπαϊκή πολιτική κουλτούρα, διχάζοντας εσωτερικά την ευρωπαϊκή ταυτότητα και ιστορική συνείδηση. Η ανάδειξη των αντιθετικών αυτών ιδεολογικών και διανοητικών παραδόσεων θεωρείται αναγκαία προϋπόθεση για τη συλλογική αυτογνωσία των ευρωπαϊκών λαών. Συγχρόνως αποτελεί τον απαραίτητο διανοητικό εξοπλισμό για τη δημιουργία των όρων που μπορεί να οδηγήσουν στο μετασχηματισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μία υπερεθνική ομοσπονδία, που θα θεμελιωθεί στην ιστιμιά των εταίρων, την ιδιότητα του πολίτη, την κοινωνική δημοκρατία και τον πολιτικό και πολιτισμικό πλουραλισμό, υπερβαίνοντας τις ιστορικές συγκρούσεις, τη γεωγραφική διαφοροποίηση, τις εθνοπολιτισμικές ιδιομορφίες, και αναιρώντας τη διαφαινόμενη πολιτική επιλογή της στεγανοποίησης των ευρωπαϊκών συνόρων. Ο ουτοπικός χαρακτήρας του σχεδίου αυτού δεν αναιρεί την αναγκαιότητα του αγώνα για την ιστορική του πραγμάτωση.

Ο **Γιώργος Κόκκινος** είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Είναι συγγραφέας πολλών βιβλίων μεταξύ των οποίων τα εξής: *Συμβολικοί πόλεμοι για την Ιστορία και την Κουλτούρα. Το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής* (ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 2006), *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Για μια νέα διδακτική μεθοδολογία στην υπηρεσία της κριτικής ιστορικής σκέψης* (ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 2006, 3η έκδοση), *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης* (ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 2003). Έχει επιμεληθεί αρκετούς συλλογικούς τόμους, μεταξύ των οποίων το βιβλίο *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα* (ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ 2006) σε συνεργασία με την Ειρήνη Νάκου.

ISBN 978-960-455-222-1

ΒΙΒΛ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΕ 4222